

ամենայն ուրիշ եւ ամենայնի կը ներկայանար: Սոյն անուան ներքեւ դրու եւրոպէական դիմակն իբրեւ նոր Պարսկեան մը, որպէս զի դիմակներ ի բաց առնու: Պարսկեան իր երգիծաբանու թեանցը մէջ բացայայտ եւ անպատուակ կերպով իւր հակառակորդը միանգամայն ընդ միշտ մեղքել կը ջանայ՝ առանց անողորմ վիրա-հատութեանց, մինչդեռ Մամուրեան ի ծածուկս ու մեղմաբար կը հարուածէ՝ կը վերադարձ: Կը կտրէ կ'անցնի մինչեւ ցերակա շնչոյն: բայց չի մեղքներ, որպէս զի նորէն խայթէ՝ վերջ դնէ ու չարաբէ: Թշուառ հակառակորդը Վրոյրի գրչին հարուածոցը ներքեւ օձի պէս կը գալարի՝ առանց իր գլուխն պաշտպանել կարենալու: Իսկ Վրոյրն իր ոտին այն ժամանակ հանգիստ ու ազատ կ'արձակէ՝ երբ այն անշնչացեալ դիակ մըն է դարձած: Վասն զի mors ultima ratio. Այս ժամանակ Մամուրեանի գրչին ամենէն թեղիմուռ ու ծաղիկաւ ժամանակն է: Վրոյր կեղծ անուամբ իր գրած բազմաթիւ նամակները, զոր այլեւայլ թերթերու մէջ մաս առ մաս հրատարակեց՝ նոր նամակածեւ հատուածներ ալ յաւելցնելով՝ նորէն ի լոյս ընծայեց ի խնդրոյ բարեկամաց գատ գրքով մը, որուն անունն է Հայկական Նահապետ: Գլխաւորաբար Մամուրեան այս գրքին մէջ զեղած է իւր հանձնարն եւ գրչին բովանդակ բարձրութիւնն ու զեղեցիկութիւնը, թէ եւ նամակները լոկ հեգնական-երգիծաբանական երեւոյթ մը կ'ընծայեն: Ով որ այս գիրքը ընթերցած չէ, չենք կարծեր թէ այնպիսին այն ժամանակուան տոհմային վարչական ու գրական գործոց ընթացից այնչափ ի մերձուստ տեղեակ ըլլայ: Ճիշդ այս միջոցին Սահմանագրութեան վրայ յուզուած խնդիրներն ու շփոթութիւններն սաստկանալով՝ Մամուրեան հարկ համարեցաւ հրաժարել դիւանապետութեան պաշտօնէն եւ դառնալ իւր ծննդավայրը: Այն ինչ Զմիւռնիա հասած էր Մամուրեան՝ Մեքսիկական եւ Հոնկոնգեան Վարժարանաց նախ իբրեւ ուսուցիչ եւ ապա սեռուց անուանեցաւ: Տեւեց մնաց այս պաշտամանս մէջ գրել թան տարի շարունակ, եւ 1889 ին հրաժարեցաւ այս պաշտօնէն ալ, եւ այժմ կը զբաղի արտաքին կամ առանձնական բազմաթիւ դասախօսութեամբ՝ ուսուցանելով հայերէն՝ գաղղիներն եւ անգղիներն:

Մամուրեան լրագրի մը նշանակութիւնն ու ազդեցութիւնը լաւագոյնս ըմբռնելով՝ նոյն իսկ իւր անհատական այնչափ զբաղմանը մէջ՝ 1871 ին սկսաւ հրատարակել Ա. Մամուրեան

թերթը, որ դեռ կը շարունակուի գրեթէ մի միայն Մամուրեանի գրելով՝ ընդդէմ այնչափ արգելքներու: Ինչ իբրեւ իմք-փէր մեծ ազդեցութիւն ունէր գրական հրապարակային միջոց, որ ի ժամանակին շատ ընդարձակ էր: Եւ թերեւս այս պարագան է՝ որ անոր գրիչը կը կապէ՝ եթէ շաւելցնենք այնչափ երկայն ժամանակի գործունէութիւնն ալ, որ զերկաթ անգամ կը մաշեցնէ: Այսու ամենայնիւ Մամուրեան երբ Հռոմ նուաճաւ յօգուածներ կը գրէ՝ կարծես թէ այն 25 ամեայ աշխոյժ ու վառվառն երիտասարդն է, որ հուր ու բոց կը շնչէր երբեմն: Բայց այս օրս Մամուրեան իր կենաց 63 եւ գրական արդիւնալից ամաց բոռաստն եւ երեք շրջանները բոլորած պսակած է: Որչափ որ իւր գործն գլուխն ու նստը ծածկուած են ձիւնափայլ մաղբիւրով՝ սակայն իւր խօսքերուն մէջ դեռ կրակ ու բոց է: Իր ջղալին միջահասակ մարմինը թէ եւ տարիներու բազմազգաղ աշխատութեանց բեռն բարձած է, բայց Մամուրեանի աղամանդեայ մտաց գործունէութիւնն ու աննկուն կամաց կարողութիւնը նոյն է տակաւին: Իրեն փարփար ու վառվառն աշխատներն իր ներքինը կը ցոլացնեն կատարելապէս: Եւ վերջացնենք յօգուածին՝ մաղթելով՝ «Վզգային գրականութեան մեծ դիւցազն» շատ տարիներու շրջաններ՝ նոր կար ու կարողութիւն:

Զմիւռնիա.

Հ. Թ. ԹՈՒՆՈՒԿԵԱՆ.

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍԵՂՈՒՆԳՈՍ ԻՄԱՍՏՈՍԷՐ

Բ.

(Հարանախոսութիւն)

Ուշիկոս իւր քննութիւնը կը սկսի արարեւելէն բնագիրը յունականին հետ համեմատելով, եւ մտադիր կ'ընէ որ երկուքին նկարագիրն իրարմէ բոլորովին տարբեր է. (էջ 18.) Արաբացոյն քով զէպլը կը սկսի յԱրեւելք՝ ի Բերիտա, եւ՝ Սեկուդոս, կը ներկայացուի իբրեւ բուն սեմական սերնդէ՝ այնպէս գործելով ու խօսելով ինչպէս սեմացի մը: Թարգմանելով վարդա առաջին մասն թէ բոտ արարական եւ թէ բոտ յոյն բնագիրն, սա դիտողութիւնը կ'ընէ վերջնայն վրայ: Յոյն բնագիրը, կ'ընէ, շատ գէշ գրուած է եւ լի է այլակերպեալ բառերով եւ ունի լատիններէն առու-թիւներ, ինչպէս βάκλον (= baculum) եւ μετáτον (metatum): Այս վերջինը շատ ուշ կ'ընդ գործա-

ծուր, վասն զի ուշ ժամանակ սկսաւ լատիններէն hospitium բառին տեղ metatum գործածել, ուստի ի հարկի աւելի ուշ կրնար բառս յունարէնին մէջ մտնել եւ ըստիկ մետատոն (μετάτονον) λαμβάνειν. Բնայ կ'որոշէ այս ընդհանուր խօսքն բնութիւն թէ «Ե. Գորէն յառաջ յի կ'ըսէ metatum, μετάτονον ստուծիւնը ուսմորէն լեզուին մէջ մտնել» փեռնիլ հշանակութեամբ» (էջ 47.) Ուրիշ գիտնականք չեն ընդունիր զայս: Քատէլ (էջ 315, Դասն. 2) մտադիր կ'ընէ որ բիւզանդերէնի մէջ սովորական էին այս բառերն. իսկ Պախման մետատոն գրչի սխալ մը կը համարէ: Բայց սաստի այս կարծեաց թէ յունարէն բնագիրը հաջիւ եւ ցարեն Ետեք կրնար գրուած ըլլալ, զէմ կ'ելլէ կարծենք հայե-րէն թարգմանութեան մը գոյութիւնը, որ ահնէն ուշ Ե-ը գործէ եւ:

Վարդաբ Բ մասին վրայ խօսելով եւ թարգմանելով արաբ-եթովայ-բնագրաց ունեցած կաթնա-աղիկան զըրցը (էջ 28—30), որ յունարէնին մէջ չկայ, կը պնդէ Ռովիլու որ սաստի գոնէ հետքը մնացած է յունարէնին մէջ, ուր կ'ըսուի՝ «Παλαιά (Ագրիանոս) գրապատմաս, այդ վասն լուսութեամբ հանձարեալ էր, Սեկունդոս: Եւ որովհետեւ այս զըրցին բառ Ռովիլուս «քնիկ սեմական» է, — ըստ Քատէլի՝ բուզգ Գայախան, — կը հետեւցնէ որ Սեկունդոսի վրայալ նախագահորը չէլ պսոժմա յու-նարէնը: Այս հետեւութիւնը կ'ընդունին՝ այսպէս ընդհանրապէս առեալ»՝ ամեն քննիչը: Աս այս ցուցումը կը բերէ Ռովիլու տեղի մըն ալ, որուն վրայ շատ խօսուած է:

Երբ Սեկունդոս Ագրիանոս աղիւն յամա-ռաբար կը լուէ՝ կանչել կու տայ կայսրը պաշտո-նեայ մը փեռնիլ (տնօրէն) մը, որ խօսել տայ: Հոս յունարէնը τὸν ὀρθὸν ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν, իսկ սաստի Πάρις (Գրիգորի), սաստի արդեն Սախաւ (Sachau) այն կարծիքը յայտնած էր թէ տնօրէն (փեռնիլ) ըլլայ ազատագործիւն tribunus բառին: Ռովիլու կ'ընդունին այս կարծիքը (էջ 32—35) եւ զայս իբրեւ որոշիչ ապացոյց կ'առնու իւր կար-ծեաց, այսինքն թէ յոյնը չէ ճանչցած իրեն սեմական նախագահագործիւն մէջ tribunus բառին որ հոն առանց ձայնաւորի էր, ուստի առաւ առ տառ փոխադրած է տնօրէն գրելով: Սաստի կը հետեւցնէ թէ Սեկունդոսի վարքն ալեւելեան թեւորէ մ'անցած է նախ քան յոյն թարգմանչին ձեռագը ծայրաբազ ըլլալը, որ ինչպէս bacelon եւ metalon ձեւերը, նոյնպէս նաեւ turban այլլայեալ ձեւն օրինակած է: Սախաւն այս արեւելեան նա-խաբանագիրը չի կրնար ըլլալ պսոժմա սաստի, որ tribunus բառն որոշ է ձայնաւորներով հանդերձ պահած է, եւ ոչ արաբներէն: Իր անուն մը դրած է սաստի տեղ եւ ոչ ալ եթովպացիները որ «գլխաւոր պետան» կ'ըսէ: Այս վերջին կէտը կ'ընդունին

1 Յեւ die Phil. p. 28 ծան., ուր կ'աւանդուի μ ε σ ω-τατον λαμβάνειν ρηθιμηνու (հմտ. intimam aedium partem, Orelli, I, 565):

2 Տ. Տ. S. a. c. h. a. u. Inedita Syriaca (Wien 1870), p. 85, 2 եւ ծան. 1: Օրէյք (I, 566) կ'ըզեր տնօրէն բառը turpiole ծագած համարէ:

3 Պարսիկը (սեւ Bachm., Leben etc. p. 25, n. 4) կ'ըսէ այստեղ الملك صالان ابن عم (Պախման Գորգէ դը

ամեն քննիչը, Բայց փեռնիլ բառին ուրիշ մեկ-նութիւն կու տան: Քատէլ պաշտօնէին անունը կը համարի զայն, եւ նշան մը կը կարծէ զայն՝ «Տակեմ-մա թիք-բէ մը» Արդեամբք այլ Մաննայ աշակերտն եւ օգնականն է Տաբթայ, եւ «արդէն յառաջ երկնագործիւն մ'ըրած էին, կ'ըսէ Քատէլ, թէ սահ ըրիշ բան էլ՝ բայց թէմէ պարս-կական Գաբթալ մը (= հայ «գռնապոն»), տա-նարի պատասխոր մը: Թեւե Քատէլն այս մեկնու-թիւնը կը տարբերի Ռովիլուի տառն մեկնու-թեւէն, բայց սակէ հանած հետեւութիւնը կը համաձայնի վերջնայս կարծեաց հետ, այն՝ թէ այս բառս արեւելեան արաբիւ որ մասնաւոր չի ընէ: Բայց Պախման՝ որ յունարէնին թարգմա-նութիւն ըլլալը չ'ընդունին, իւր վերջին գրու-թեւն մէջ ուրիշ մեկնութիւն մի կու տայ: Պախման կ'ընդունին որ տնօրէն ազատագործիւն մ'ըլլայ տրիվան բառին, որ Խորասմանը, կը նշա-նակէ, եւ սաստի ցուցումն կ'առնու առարկայն (էջ 85, 5) բնիլ՝ «սաստի զանուն թէ կարի երկայնա-միտ է եւ իմաստուն եւ առաջինը էր անկողն առնող յաճախելը»: Օրինակողք տրիվան բառին իմաստը չ'գիտնալով՝ ազատագործ բառն եւ տնօրէն, նաեւ սաստի չիմանալով բառին նշանակութիւնը՝ անով լուծած է գծաւորութիւնն որ նմանակելի ծա-նոթ տրիբան բառը գրէր է անոր տեղ: Իսկ արաբն եւ եթովպացին բոլորովին չեղէր են: Այս խնդրոյ մէջ հայերէն թարգմանութիւնը լայս մը չի կրնար պնդել, զանից թիք չի կրնար հայտնի մէջ կը պահի: Այնտեղ ուր յոյնը σπιουδατωρ կ'ըսէ. հայը՝ «սաբնաթաթիկ» կը կարգայ. բայց որով-հետեւ «սաբնաթաթիկ» չի համապատասխանէր σπι-ουδατωρին, որ յետոյ միշտ «սաբնաթաթ» կը թարգմանուի ուղղութեամբ, կրնա՞ք առ առաւելին հետեւցնել որ հայն տրէջան (ընթացող, սաստի «սաբնաթաթիկ») կարգացեր է փեռ. տրիվան. կամ՝ տնօրէն բառին: Բայց այս՝ լոկ երեքագործիւն է: Ասորոյն քանի է չեղմանը քննիչն ետքը՝ կը խօսի Ռովիլու Սեկունդոսի վարուց վերջինը եղած մէկ նախագատութեան վրայ, ուր կ'ըսուի թէ հրամայեց Ագրիանոս Սեկունդոսի պատասխանները գնել՝ «Ի Բաթեմ-Գորգէլ Իսեմ-ալեյն» (cohen), սաստի նաեւ այս խօսքն արեւելեան արաբիւ մը կը ցուցնէ (էջ 39—40): Նաեւ Քա-տէլ կ'ընդունի զայս, որուն համեմատ այս «արթա-ղն Բաթեմ-Գորգէլ» — այսպէս է յունականը իսրայիլի βηθλὴμ օրէն, ուր արաբն եւ եթով. «մա-

ի աս», իսկ եթովպականը (սեւ die Phil. p. 37) r'o e s a m a k a e n e n t.

2 Cassel, p. 833. Պախման իւր մէկ գործիքն մէջ (Vita etc. p. 11, n. 1) երկնագործ էր որ տնօրէն ազատ-ագործիւն մ'ըլլաւ: Եւ որտեղէն, ինչպէս լատիններէ 1ե-ուագրաց «potens» ընթերցուի (այսպէս cod. Monac. C) կը ցուցնէ: Հանրածափօթ Նեօլաթէ գիտնականը նաեւ-կա յայտնած է սաստի վրայ թէ ինք տնօրէն բառն անոն մ'ըկած էր կարծի եւ տարբերանորոշ Դիֆօն անունը կը յիշէ (սեւ B a c h m. Leben, p. 33):

3 B a c h m., die Phil. p. 57—59: Արդէն Ռովիլու (էջ 34—35) գիտէ անուն էր որ այս բառս կրնայ հիմ առնուիլ Սեկունդոսի խորագործիւններէն զատուորէն: Պախման կ'ըզուի հանած է այս գաղաւթութիւնը եւ սաստի ինք մէջ ներկայացուցած Սեկունդոսի խորագոր-ծեանը իրարմ. հնաւ ունեցած աղբը (էջ 68, ծան. 2):

Նոյն իսկ Սեկունդոսի առ Ագրիանոս խոսած ճառը հետևողական է Աբդային եւ Աբդայսին մէջ եղած հակաճառութեան, որ յունական Սինտրիպայ մէջ կայ եւ միայն յունական վճիռներու փոխուած է այս վճիռներու արար. եւ եթովպ. բնաբարաց մէջ շատ ճիւղացած են, եւ վճռոյ ձեւի վերածուած փիլիսոփայական դպրոցական ինդիքներն են, որոնք Սեկունդոսի վէպին հետ զորք շուշին¹ Ալպիոսի Հարցմունք եւ Պատասխանիք շատ յաճախ կը տեսնուին յետեւեւեւ վէպերու մէջ, օրինակի համար ք վէպին Դիֆիլին արքայի եւ Հիմնա վէպերին² կամ Տեւետուտի սորիկին³ որ Հարուն ար-Բաշդէ իմաստունն ասիբերան կ'ընէ.⁴ ուրիշ բան չէ նաեւ հիւսիսային եղբայրի հարցուպատասխաններն, ուր Ոգին կամ Սուրպ-զադը յաշղողվեթամբ կը պատասխանէ Հարցմունք եւն: Հնոց թով այս Հարցուպատասխանք իմաստութեան նշան կը համարուէին: — Նոյն իսկ Պափման (die Phil. p. 45, Դան 1) չի համարձակիր որոշել որ Սեկունդոսի վճիռականն այս հարցման ու պատասխանայ ձեւը յաւելաւ⁵ ե նախնաբար թէ արեւելեան, վասն զի արեւելք փոխողական էր այն՝ մանաւանդ կրօնական գործոց մէջ է Պարոս: Վերջապէս Սինդրադի զուգոյն մէջ արքայն իւր արքայապալան որդւոյն առկէ իսան հարցումը կը զնն պատասխանեցուն. ճիշդ իսան հարցում կ'առաջարկէ Ագրիանոս ալ մեր Սեկունդոսին:⁶ Հնդկաստան կը ջուլցնէ նաեւ արար. Վարուց օտ խօսքը⁷ «لَوْنِي بَعْدَ الْوَقْتِ»⁸ յորժամ ամբ բոկքն ք մի ժողովաւ կցին, ինչո՞քն ճարգիւնքն բարբառով⁹ الْبَرُّ بَلَانِ الْبَرِّ... ۞ ۞ ۞ որ մասնաշնորհ կ'ընէ դիւաց եւ դէջ խօսելուն նկատմամբ եղած հնդկական զոյցոյններ: Գաւառ յառաջ կը բերէ (էջ 338—339) նման զոյցոյններ, եւ կը յաւելու որ բուզդհայական զուցաց մէջ յաճախ կը յիշուին «բազադի դրան դէջ» «ժառոյ դէջ», «պաշապան դէջ» եւն խօսիլը:

Վերն յիշեցինք Տուրքոյ անուան առթիւ որ Բասել ժաշիւնիս աղբիւր մը կ'ընդունի Սեկունդոսի, եւ այն՝ առերթիւ լեզուաւ: Ասորերենով կը մկնէ յուրաբերին Ἀρσάλοս անունն, ուր «Հեւրակիւն» լուրջու էր. արք. սասորէին օձակ (Հերակլէս) գիրաւ կրնար «Արսալ», կարգացուիլ¹⁰ օ եւ օ շիփեթով¹¹ Սապայն «Արսալ» հին բնթերցուած էր չ'երեւար. գտնէ Նոյնի գործածած յոյն օրինակին մէջ «Հերակլէս» կեցած էր ստուգիւ: Հուսկ ուրեմն նաեւ «Սեկունդոս» անունը «Սինթրադ» անուանն աղաւաղած կը զնն Բասել (էջ 345—346): Մանիքեցիք յաճախ յունացու-

ցած են բուզդհայական անունները: «Մանիայ զուցին մէջ Սյն-Մանուս եւ Sakyamuṣi, եւ նոյն իսկ Մանուս հասանախնազայն» Muni. Թեւեթիւն կը նոյնացնեն Gotamhi հետ. Թեթեթիւն լոյս թարգմանութիւն է սակ Հայոցական Buddha անուան Բարբառ եւ Յեւեթիւն (— որ վկայաբանութեանց մէջ մուտ գտած են, —) անուամբն ու իրաւանութեամբ պարզապէս այսպիսիութիւն են բուզդհայական զուցաց. Թեւեթիւն եւ Kasyapa, Բարբառ եւ Uparadja մը, Արեւեան Arbat կամ Archat, Թեթեթիւն Dud, եւն: Ալպայն ալ սասորէին գրուած յաճա (Սինթրադ) անունը փոքր կերպարանափոխութեամբ կրնար յաճա (Սեկունդ) անունն փոխուիլ, եւ որովհետեւ Մանիքեցիք մէջ ծանօթ էր «Սեկունդոս» անունը, անոր կցած են յիշեալ զոյցը, եւ զորքեալ որովհետեւ Սեկունդոս Ագրիանոս ժամանակ Սանիքեցիք Սինթրադի վէպին կիրսոս — բուն՝ Պարոս — արքային անուան տեղ դրած են «Ագրիանոս» կայսրը¹²:

Սեկունդոսի ինդրոյն վկայ հետեւեալ վերջնական դատաստանը կ'ընէ Բասել. (էջ 346 եւն.) «Կը կարեմ՝ որ վկայիկ¹³ առանց վճիռներու՝ մանաւանդ գործը մին է առերթիւ լեզուաւ գրուած, որ այն իսան վիշնիւր թերեւս Սինթրադի փոխ առած է, ... մեր ունեցած այժմու յոյն զուգորք համառօտեալ է միայն, եւ ինչ որ պահած է՝ աւելի համեմատ է Նեփեթիւն բան միւս արեւելեան խմբագրութիւնք. կանանց վկայ ըլլալով ինդիքը՝ շատերն ընթերցանութեան նիւթ եղած է, զոր Մանիքիքն ամէն տեղ ծանօթացուցին. փորձած են անէն փոքրիկ վէպ մը յօրինել, նոյն իսկ — ինչպէս եթովպային բնած է — յիշատելեալ կերպարանաց ներքեւը¹⁴:

Ալ մնայ մեզ քանի՜ մը խօսք ըսել զբքի մը վկայ մը, որ նոյն տարին՝ 1888ին՝ լոյս տեսած է, այսինքն Պափմանի շորթորք եւ բնդարձակագոյն երկասրութեան վկայ: Ասոր վկայութիւնը նպատակն է Վճիռներու եթովպական բնագործը հրատարակել, բայց ճիշտացուած է շատ մը յաւելումներով: Գրքին սիւղադն է. «Փիլիսոփայութիւն Սեկունդոսի նոր պիւրիթագորականի, լեզուաբանական-փիլիսոփայական ուսումնասիրութիւն»¹⁵ Եւ սա եթովպացիներ վերնագիրը կը կրէ. T'ababa S'ek'nd'a wa zēnā Tertāg n'gūs Armā'ujā, այսինքն «Իմաստութիւն Սեկունդոսի եւ Պափմանի Տերթագոյն» (= Տերթագոյն) որոյնիւ Հայոցն՝ Ներածութեան մէջ կը խօսի Պափման (էջ 13—16) Սեկունդոսի նախնական բնագործին վկայ, եւ Վճռոց ուղղաբերալ յունարեն բնագործը կը հրատարակէ (էջ 17—22), եւ կը թարգմանէ Սեկունդոսի անուն կրող Վճռոց ուրիշ խումբ մը, որ քրիստոնէական — ասորւածաբանական Հարցմունք են

¹ S. Cassel, p. 338, եւ 334 եւն:

² Հմմտ. H a m m e r u d Zinslerling, Tausend und eine Nacht. III, 225.

³ Անթ. 1, 207. Ստոյն զուգործեցեալ մէջ հնդիկ Մեթիստանիցի Հարցմունք ու պատասխանով կը խօսին Անթրապոլոգի հետ եւն:

⁴ Cassel, p. 340 եւն:

⁵ Տես արար. բնագործի առ Պափման. Leben, p. 27 և Ե. Եթովպականը (էջ 28, 1—2) աղաւաղած է հայո. յունէ. Ստոյն Վալմիթեթիւն մէջ յաճախ կը հանդիպինք դէջ, դիւաց, արարական ժառոյ խօսելուն եւն: Նման զոյցներ չիէ չկան ապեցովեթամբ օտարաց հայ մասնաւորաց թով:

⁶ Cassel, p. 339.

⁷ S. Cassel, p. 345—346: Ռեզիւս (էջ 31) ուրիշ մեթոդիւն կու տայ «Ագրիանոս» կայսր վէպի մէջ մանաւանդ: Հերթմուն Հարցմունք կամ արքայական զոյցներու մէջ շատ յաճախ կը յիշուի, կ'ընէ, Արթիւնն եւ Սեկունդոս Բաթրապալ, ինչպէս նաեւ համեմատն պիտութեան ներքեւ. կողմ Հերթի յօրինած պատմաւարչ-ներուն մէջ:

⁸ Die Philosophie des Neophythagoreers Secundus, linguistisch-philosophische Studie, vor Dr. J. B a c h m a n n. Berlin 1888. 8 IX, pp. 68 + 47 2 + 12 + 8 և 26

(էջ 23—44), ներածութիւնը կը կերտուի Սեկունդոսի խնդրոյ վրայ այլեւայլ դիտողութեամբք եւ Յաւելուածոց վրայ կարեւոր ծանօթութեամբք: Սկզբնից վերջը ցոյցով մը դրուած է Սեկունդոսի ամեն հրատարակութեանց, քննութեանց եւ նաեւ ամեն ծանօթ լեզուներու ձեւագրաց (էջ 84—86), որ միայն հայերէնը կը պակսի:

Վառնը եթովպական բնագրին հրատարակութիւնն եղած է ամենայն խնամքով, եւ նշանակուած են արաբերէնին տարբեր բնիկ երցուածները. դժբախտաբար եթովպական բնագիրը տպագրական տառերով չէ հրատարակուած, այլ իւր բնօրինակութիւնն ինքնատուրէնեմք (autographie) բազմացուցած, որով գործածելը դժուարին է: Վճիռներէն ետքը զբուած է Վաթնաղջկան զուգոյքի արաբերէն բնագրին, եւ ի վերջոյ Սեկունդոսի չորս նոր լատ. ձեւագրիներ հրատարակուած: — Պետք չենք մոռնալ յիշելու որ Վաթնաղջկան զուգոյքն ետքը հրատարակուած է Տերֆաթի (= Տրֆաթ) արայի հետաքրքրական զուգարանն պատմութիւն մը՝ եթովպացիքէն լեզուաւ,¹ զոր գտած էր Պախման Պրօվինի արքունի մատենադարանին ձեւագրաց մէջ (Patrim. 38, fol. 83 ff), եւ զայն թարգմանած գերմաներէնի: Այս պատմութիւնը յետոյ կրկին հրատարակեց Պախման իւր եթովպական Հապտարթին մէջ:² Հետաքրքրական վիպիկ կը յուսանք քել ժամանակէն ծանօթացնել մեր բնիկ բացողաց հայ թարգմանութեամբ:

Պախմանի կարծիքներն առիթ ունեցանք յիշելու շատ անգամ, ուստի հոս համառօտիւ կը յիշենք իւր նոր գրութեան մէջ յայտնած տեսութիւնը: Յեղինակը Սեկունդոսի յուսարէն թիշնետորֆեան ձեւագրին հնութեան վրայ՝ կը հաստատուի որ Սեկունդոսի յուսարէն Վաղբը Բ—Գ դարու մէջ լոյս տեսած է, եւ թէ Հաւանականօրէն նոյնն ըսելու է նաեւ Վճառց վրայ: (էջ 44 եւն.) Բայց Ռրօվինի կարծիքը թէ Սեկունդոս կապ ունի գնոստիկականութեան հետ՝ չ'ընդունիր, այլ նոր-պիւթագորականութեան հետ սերտ կապակցութիւն մը կը տեսնէ: Ռրօվինու Սեկունդոսի մէջ տիրող ուղղութիւնը հետեւեալ կերպով ամփոփած էր (էջ 43), «հրաժարիլ ինչքէ, առեւ Հաքստութիւնն, գովել աղքատութիւնը, հրաժարիլ զպայքարաց հաճոյքներէ, ուստի առեւ կինը, դատապարտել զեղեցկութիւնն, ուրանալ ապրելու բազանքը, արհամարհել կեանքն ու զովել մահը»: Արդ առեւց նոր-պիւթագորականութեան ալ հիմնական յատկութիւնքն էին, որ բոլորովին զրկեալ ու ճշնապէս կեանք մը կը պահանջէր, եւ թէ եւ ամուսնութենէ խորշուան պարտաւորել չէր, զանէ շատ տխուր գոյրերով կը ներկայացնէր զինք. այնպէս որ նոր-պիւթագորական մը գրէին կրնար իւրիշ Սեկունդոսի՝ կնոջ համար բաժն ուս խոսքերը. «Երբեք ի գաղտ. քաջաբոյժի կ'ըլլա. Գոն Դրիկն եւն: Ի մանաւորի

Աշխարհի եւ Աստուծոյ Վճառց մէջ նոր-պիւթագորեան ոգի կը տեսնէ: Պախման,՝ եւ ընդդէմ Յելլէրի կը պաշտպանէ զայս՝ համեմատելով առոր նախագաւտութիւնք ուրիշ նոր պիւթագորեանց ասացուածոց հետ, եւ կը հետեւեցնէ որ Սեկունդոս «նոր-պիւթագորեան աշխարհատեսութիւնը ժողովուրդական կերպարանաց մէջ կը ներկայացնէ», որ այնպիսի նախագաւտութիւնք միայն մուտ գտած են՝ «որոնք նոր պիւթագորեանց ծառակին եւ գաղափարաց կը համաձայնին», Ուստի հաւանականագոյնս՝ «Սեկունդոս» անուամբ իմաստակ մը կ'ապրէր (Ագրիանս. ժամանակ), որ ծառից եր կանանց դէմ ունեցած ատեւութեամբն, որով Վարդը նիւիւն եղած է Հաւանականօրէն յԱլեւուստիկ՝ ծագած է Սեկունդոսի այս վկայ՝ որ հայրենիքն էր նոր-պիւթագորականութեան (էջ 47—48):

Այս մասը գրեղէն ետքը՝ Պախմանի ձեռքն հասած է Բասելի յիշեալ քննութիւնն, որ Սեկունդոսի վկայ «մանիքեական կերպարանապիտութիւն» կը դնէ Սինդագաթի զուգոյքն: Պախման որ Բասելի այս կարծիքը յետահայ կ'ընդունի, այնպէս որ Սեկունդոսի վկայ Սինդագաթի չափապահօրէն կ'անուանէ (էջ 51), բոլորովին կը մերժէ Բասելի եւ Ռրօվինի այն կարծիքը թէ այս նախնական Սեկունդոսը առօրէնիւ (- մանիքեական) յուսարէնին մին էր. վասն զի այն առեւն, կ'ըսէ, յառաջնիկն մէջ ալ քրիստոնէական գաղափարներ գտնուելու էին, մինչ այժմու յոյն բնագիրը զուտ հէթանոսական ոգի մ'ունի. նաեւ յուսարէն լեզուն ամենեւին հնոց չունի սեմական լեզուէ մը թարգմանուած ըլլալու. (էջ 56. Եւան. 1.) Ռուրէ գիտնոց այս նկատմամբ բերած ցուցումներն ինքն այլազգ կը մենեւ, ինչպէս տեսանք:

Ինչպէս կը տեսնուի՝ գիտնոց կարծիքները շատ կը աստիճանի Սեկունդոսի խնդրոյն նկատմամբ, բայց էական կետին մէջ բաական կը միաբանեն: Եթէ Ռրօվինու Սեկունդոսի զուգոյքն ծագումն Արեւելքը փնտնեց, Բասել Հաստատեց զայն պիւթութեամբ, այն զուգոյքն իրեն բուն աղբիւր Սինդագաթի վկայ դնելով զոր կ'ընդունի նաեւ Պախման, ըլլայ Սեկունդոսի այս նախնական բնագիրն առօրէն լեզուա. մանիքեցիէ մը գրուած, ինչպէս Ռրօվինու եւ Բասելի կ'ուզէ, ըլլայ նոր-պիւթագորեանն մը՝ յառաջին լեզուա, ինչպէս Պախման կը պնդէ: Ստոյգ է միայն որ այժմու ասորերէն բնագիրը չէ այն նախնական բնագիրը, որուն՝ ինչպէս նաեւ միւս խմբագրութեանց վրայ՝ կը մնայ այժմ. քանի որ իսպը բոկ եւ ապա անցնիլ հայ թարգմանութեան:

(Երաւանիէն.)

4. 8. 8.

¹ Bahrn. p. 50—63.
² Bahrn., բնագրաց մասը՝ էջ 1—12 եւ գերմ. թարգմ. էջ 1—8:
³ Bahrn. p. 50—63, Aethiopische Lesestücke. Leipzig 1893. (8^ր թ. 58) p. 1—8.

¹ Bahrn. p. 46—47: Սրբէն Ռրօվինու (էջ 48) մանրամասն քննած էր այս վճիռներն եւ անոց բովանդակութիւնը «համապատասխանութեան աստուածականութեան խառնուրդ մը» դասել: